

УЧАСТИЕ НА ГРАЖДАНСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ В ПРОЦЕСА НА ПРЕПОДАВАНЕТО НА ЕВРОПА

доц. д-р Теодора Калейнска

Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“

Резюме

Статията разглежда участието на неправителствените организации в процеса на преподаване на Европа, протичащ от началото на демократичните промени в България през 1989 г. Разгледано е неформалното образование като поле на работа на българските неправителствени организации. Преподаването на Европа е представено в основните специфики на образователната работа на сектора, предимно в областта на образование за демокрация и демократична уредба, образование за права на човека и основни свободи, образование за развитие на професионалната роля на учителя в преподаването на Европа.

Ключови думи

граждански организации, преподаване на Европа, неформално образование, тематични области

В процеса на прехода към демокрация българското гражданско общество и неговите неправителствени организации имаха трудната задача да подготвят обществото за този преход и да съдействат за неговото европеизиране, да осъществят „просветителска функция“ и да допринесат за знания и култура на критично мислене, култура на правене на политика, култура на поведение, на умения за поставяне на гражданина в нова политическа и цивилизационна ситуация, пряко свързана с Европа, мерена през история, култура, цивилизация, традиции, национални и общоевропейски ценности, идентичност, бъдеще.

С поставянето на началото на процеса на европейска интеграция след старта на преговорите за членство в Съвета на Европа, НАТО и Европейския съюз и залагането му като политическа цел на българ-

ските правителства в зората на промените в началото на 90-те години на 20. век българското образование като цяло се оказва „призвано да работи за възпитаване на нов тип европейско общество, основано на принципите на толерантността и зачитане на правата на човека, на върховенството на закона и на солидарността и демократичните традиции за постигане на обединена Европа“ (Калейнска, 2013: 557). Така идеята за формиране и възпитаване на европейско гражданство и европейска идентичност става основна в наложените се педагогически модели след 90-те години в България. Тези модели имат някои специфики и особености. Дерменджиева, Дянкова и Вардарева определят формирането на европейската идентичност като „следствие от спонтанното възникване на обществени процеси и специфични проекти, в основата на които лежат практиките на социализация и моделите на убеждаване“ (Dermendzieva, Dyankova, Vardareva, 2018: 685). Твърдението им, че „формирането на европейска идентичност, а още повече – припознаването ѝ като личностен конструкт – може да се определи като процес на промяна“, потвърждава виждането, че за българската образователна система, образованието за Европа е образование за промяна, за действие, за развитие.

Участието на България в европейското културно-икономическо развитие, в процеса на правене на политики на наднационално ниво, в търсенето на най-добри практики и модели на образование, възпитание и гражданско поведение в национален и европейски план, поставя българското образование в трудната, но водеща позиция в процеса на приобщаване към модерното, базирано на знанието, общество. В течение на годините на демократично развитие и понастоящем българската образователната система полагаше и продължава да влага значима серия от усилия, за да се развие, утвърди и стабилизира като модерно функционираща, балансирана система за съхраняване на националната идентичност в търсене на европейски мостове, за формиране на нова демократична култура у младите хора и у гражданите, за развитие на знания за Европа в търсене на формиране на усещане и поведение на европейски граждани.

Този процес е предмет на формалното образование, като под такова в най-широк план се разбира систематизирана, структурирана образователна система от най-ранна детска възраст в детската градина, през началната, средната и горната училищна възраст, до университета, която да включва специализирани програми за техническо и професионално

обучение. Бузов разширява това търсене, като принася структурирания образователен подход и върху изследване на функциите и мястото на университетите и тяхната роля във възпитаването на младата личност, особено значими в процеса на европеизация на страните от Балканите за изграждане на общество на знанието. (Бузов, 2017: 25)

Неправителствените организации в България имат отговорната и сложна задача да подготвят, доразвият и възпитат новия гражданин на демократична България, който рационално и мъдро да прави осъзнат избор, да участва активно в демократичния процес на местно, национално и европейско ниво, да бъде в състояние да възприема критично и да оценява развитието, да има проактивно поведение, основано на разбиране, вяра и мотивация. В този смисъл на образованието се пада водеща роля при формирането на знания за Европа и изграждането на общоевропейска идентичност, а неправителствените организации имат специфично място в този процес. Европейските ценности, основани на постиженията на европейската цивилизация през вековете – като спазване на правата на човека, хуманизъм и солидарност, толерантност, зачитане и уважение на културните и религиозните особености на другия/те, свобода и демокрация, са в основата на формалното и неформалното образование, тоест в основата на съвременната образователна система.

Неправителствените организации имат особено място и роля в преподаването на европейски теми и възпитаването на отношение към Европа в българското общество, като прилагат в цялостната си работа всички елементи на неформалното образование и в този смисъл разширяват процеса на социализация и европеизация на българските образователни институции и българските граждани. За целите на настоящето изследване за неформално образование ще се приема образователното развитие на младия човек от най-ранна възраст, при което той придобива „нагласи, ценности, умения и знания посредством образователните влияния и ресурси в своята собствена среда и ежедневието си опит“ (семејство, съседи, пазар, библиотека, медии, работа, игра и т.н.). Според Тасевска неформалното образование представлява всяка планирана програма за индивидуално и социално образование за деца и млади хора, разработена да усъвършенства уменията и компетенциите извън официалната учебна програма. Тасевска счита, че в този смисъл неформалното образование трябва да отговаря на серия от индикатори, като бъде достъпно за всички и без прилагането на каквито и да било ограничителни или дискриминационни елементи; трябва задължително да

следва организиран процес с ясно разписани образователни цели, методи и послания; да се отличава с възможност за активен тип учене и да е насочено към обучавания. Тя разширява индикаторите, като твърди, че то трябва да включва умения за живота и да подготвя осъзнаването на необходимостта от активно гражданство, в това число европейско; да се основава на силата на опита и възможността за гражданско действие и процес; да има ясен анализ на индивидуалните, груповите и общностните нужди и да ги развива и задоволява. (Тасевска, 2015)

Неформалното образование, упражнявано в практиката на неправителствените организации в България, се отличава с някои специфики. Обучението за Европа включва различни аспекти на формирането на демократични личности в България, пряко свързани с обучението за демократичната традиция, познаване на основополагащи европейски цивилизационни ценности и общия европейски интеграционен процес, широка правна култура и познаване на другия, развитие на толерантност и съпричастност, на солидарност и зачитане на различието.

Неформалното образование работи в посока формиране на европейска идентичност в контекста на общоевропейската интеграция и общоевропейското сътрудничество в съвместните усилия за създаване на гражданско разбиране и поведение на принадлежност към единна Европа, при запазване на принадлежността и уважението на младия човек към една социокултурна общност (групова, местна, национална, религиозна и пр.). Гражданското общество активно работи в областта на развитието на неформалното образование, като включва различни стъпки, методологически подходи и методологически образователни дейности в усилията за знания за Европа и за формиране на европейска идентичност и съпричастност у българския гражданин. В прилагане на практиката на неформалното образование неправителствените организации разработиха проекти в областта на повишаването на образованието сред всички възрастови групи, в това число философията за обучение през целия живот; развити бяха методики за преподаване на граждански знания и умения, пряко свързани с Европа; пристъпиха към апробиране на практики и добри нови идеи, резултати и опит от европейски страни, отчитайки националната специфика и особеност на наличния образователен модел към търсене и развитие на общоевропейски модели и опит; провеждат сравнителни изследвания в тематични области, подчинявайки ги на отчитането на националното звучене в контекста на общоевропейските ценности; издадена бе богата гама от

практически и дидактически материали, аудио и видео образователни пособия и наръчници, свързани с преподаването на европейско гражданство, правата на човека, демокрацията и демократичните институции, младежкото лидерство, активния гражданин, доброволчеството. Съчетаването на теория и практика премина през организирането на значителен брой кампании, съчетаващи европейски ценности и българска специфика, някои пряко свързани с тематиката на съответната европейска година и др. Обединените усилия на специалисти във формалното и неформалното образование бяха и остават насочени към постигане и изграждане на гражданска култура и гражданско поведение на съвременните граждани, готови на основата на рационалния, критичен и информиран избор, да променят и творят света, Европа и България. Образованието опосредства нивото на социализация на отделния гражданин, създава условия за практическо прилагане на ценности в реална житейска ситуация и среда.

Степента на възприемане на обществения и политически дебат и участието в него от страна на отделния гражданин зависи от серия от фактори. Най-значим от тях е нивото на образование. Образованият гражданин е настроен критично, той е с критична оценка и има изградени повишени очаквания към политическите лидери и общественици; той е с активистки тип политическа култура, активен е към формиране на граждански групи от съмишленици за действие по определен проблем от общностен интерес, развива активистки тип поведение на включване в граждански инициативи, програми и проекти. Познаването на широката гама от права на човека, разбирането за равенство, личностна отговорност и задължения в хода на демократичния процес дават възможност на отделния гражданин да бъде активен участник в процеса на вземане на решение на всички нива. В този аспект е и нарастващата роля на гражданското общество да подготви европейския гражданин и утвърди неговата увереност в собствената му значимост за хода на демократичния процес. От формалното образование по демократично гражданство, през неформалните образователни методи за гражданство до специализираното проблемно представяне на специфични теми като равенство на половете, разглеждане на интеркултурния диалог и толерантност към другия, гражданските организации заемат водещо място в подготовката на гражданите за нов демократичен диалог.

Гражданското общество и неговите неправителствени организации работят в динамичната специфична среда на българския преход през

последните тридесет години, което определя и наличието на различни развиващи се приоритети и значими теми, позволяващи, от една страна, всеобхватност на неформалното образование, от друга – специализация на различните неправителствени организации, водеща до високо професионално качество на създадените методически образователни продукти. Считаю, че основните области, в които има съществен принос на гражданското общество и на неговите неправителствени организации в преподаването на Европа и общоевропейските ценности, са европейска интеграция и история на европейската интеграция, демократично гражданство и основи на демократичния процес, упражняване и зачитане на правата на човека и основните свободи, със специален акцент върху правата на жените и децата и разглеждане на темата за ненасилието и агресията, толерантност и солидарност/доброволчество, младежко овластяване и използване на новите технологии в преподаването на знанията за Европа и др.

Неправителствени организации развиваха и развиват чрез неформалното образование методически образователни модели и продукти във всички посочени тематични области, които творчески преминаха във формите на формалното образование, активно съдействаха за актуализиране на дневния ред на обществото и на цялостната образователна система в техния европейски контекст и пряко повлияха на преподаването в образователните институции чрез предложения, директно насочени към учебното съдържание, проблематика, стил и метод на работа.

Първото направление на работа в областта на неформалното образование след началото на промените в България безспорно бе свързано не толкова с преподаването на Европа, колкото с представяне и създаване на съпричастност към основните европейски ценности у българските граждани и млади хора, разглеждани на полето на *демократията и демократичната политическа уредба*. Подобен подход е лесно обясним на фона на общество, което току-що преминава от затворен към отворен тип; общество, в което е необходимо динамичното и бързо запознаване и повишаване на знанията за функционираща демокрация и демократичен процес, за ролята на отделния индивид в процеса на вземане на решения и избор, информирания избор и възможността на гражданина да отсъжда в името на демократичните промени, така че да направи политическия процес на демократизация необратим. Образованието за демократично гражданство е пряко свързано с представяне на категориите на демокрацията и демократичната политическа

ска система, с акцент върху правото на избор и неговото упражняване, възможност за критичен анализ и оценка на демократичните промени с пряко очакване знанията на гражданите да се трансформират в очаквано демократично поведение, като това доведе до необратимост на политическия процес на демократизация. В ранните етапи на прехода – на демократизация и политическа либерализация, усилията на неправителствените организации са пряко свързани с неформалното образование на отделния гражданин за участие в избори, за неговата роля като гласоподавател и като гражданин, осъществяващ мониторинг върху изборния и демократичния процес, за неговата директна роля върху процеса на демократично развитие. Ефективната работа на неправителствения сектор в тази тематична област безспорно довежда до ефективното и устойчиво въвеждане на гражданското образование за всички членове в дадената общност. Гражданското образование има като основна цел не само да разшири знанията на гражданите за протичащите политически процеси и да им даде детайлни знания за институциите на демокрацията и тяхната собствена роля в тях, но и да социализира отделните индивиди и да ги направи активна част от осъзнат групов интерес, да им представи социални ценности и това да доведе до поведенческа промяна и до създаване на устойчива демократична норма като стил на поведение и активност. Работата на ниво отделен гражданин се осъществява чрез тренинги, обучения, ролеви игри, учебни стажове и практики, обмен на знания и добри практики, доброволчески обмен, като неформалните методически образователни форми се различават по интензитет и широта.

Никой списък на работещи в областта неправителствени организации не би бил изчерпателен и това е лесно обяснимо предвид факта, че в българското общество бе наблюдавана необходимост от знания за демокрация, най-общо казано. В този период, а и досега, интензивно работят някои организации, които бихме споменали. На старта на демократичните промени в продължение на десетилетие активно действа *Българското сдружение за честни избори и граждански права* – <http://www.fgu.bg>. Основната идея на сдружението е да гарантира до значима степен честността и свободата на провежданите първи избори в България и да осигури мониторинг на цялостния процес, като през неговите обучителни тренинги преминаха значим брой български граждани, които в продължение на десетилетия осигуряваха независимо, надпартийно наблюдение на изборите като гаранция на силата на демократичния

преход както пред гражданите в България, така и пред международната общност. Сдружението развива и поддържа клонове в цялата страна и е много активно до влизането на България в ЕС.

Добър пример за демократично гражданско образование е и *Центърът за социални практики* (ЦСП) – <https://www.csp-sofia.org/>, създаден през 1993 г. като неформална гражданска група и регистриран през 1996 г. с основна мисия изграждане на отворено гражданско общество в България. Центърът развива серия от значими проекти по гражданство в България, подпомага местните общности за устойчиво общностно развитие и създаване на успешни общностни модели, умело съчетава теория и практика, действа и като Департамент към Нов български университет.

В страната, с външна подкрепа на международни организации, са създадени и изследователски независими институти (тинк-танк), като един от най-големите е *Центърът за изследване на демокрацията* (ЦИД) – <https://csd.bg/bg/>. Започнал своята работа в самия край на 1989 г., ЦИД се утвърждава като независима и надпартийна организация, като интердисциплинарен институт за обществена политика, посветен на ценностите на демокрацията и целящ въздействие върху водените политики и върху гражданското общество. Като свои основни цели ЦИД посочва осигуряване на институционална среда за формиране на ефективни обществени политики за добро управление; спазване на правата и свободите и осъществяване на активна роля на България в европейските интеграционни процеси; инициране и подкрепа на институционалните реформи в страната в областите правосъдие и вътрешен ред и мониторинг и оценка на риска за функциониране на институциите и принципите на демокрацията и пазарната икономика. През годините ЦИД развива експертиза и работи основно в тематичните области като престъпност и сигурност, правосъдие, права на човека, миграция и социална политика.

В България съществуват и десетки, дори стотици местни организации, пряко свързани с обучението по демокрация. Те разработват и апробират образователни модели на местно ниво, развиват много добри практики, свързани с общностното развитие на местни общности, разработването на нови модели на частно-публично партньорство и др. Сред тях са *Центърът за образование за демокрация* – <http://centerbg.org/>, в областта на образование за местна демокрация – *Фондацията за реформа в местното самоуправление* – <http://www.flgr.bg/>; *Нацио-*

налното сдружение на общините в България (НСОРБ) – <https://www.namrb.org>; Българската асоциация на агенциите за регионално развитие (БАРДА) – <http://bard-bg.com/>; Българското училище по политика – www.schoolofpolitics.org/ и др.

Европейската комисия, Съветът на Европа, Върховният комисар по правата на човека на ООН и ЮНЕСКО обявяват 2005 година за Европейска година на гражданството чрез образование, в резултат на което е приета Програма за образование за правата на човека (2005 – 2015) и Програма за Десетилетието за устойчиво развитие и глобално образование (2005 – 2014) с акцент върху демокрацията на участието, основана на отговорността, на развитието на индивидуалните компетенции и социални умения, при уважение към правата на човека, природата и разнообразието. Развита е идеята за декадата на ромското включване (2005 – 2015), с акцент върху включването на малцинствените групи – в частност ромите, и развитието на включващото образование. През 2015 г. се провежда Европейска година на развитието, която надгражда приетите политики и разширява техния обхват, като го разпростира и върху социалните права на европейските граждани и насочва фокуса на образованието към солидарността с най-бедните. В анализа си на постигнатите резултати Радойкова счита, че образованието „следва да действа като катализатор за повишаване на осведомеността на хората, а каналите за това са много и различни: обществени политически дебати и образование по въпросите на развитието, ускоряване на обмена на добри практики...“ (Радойкова, 2015: 25)

Паралелно с образованието за демокрация в страната се развива и неформално образование за *правата на човека*, като предметът на обучение и промяна на нагласите бяха свързани с всички аспекти на основните права и свободи. На неправителствените организации са „делегирани“ и оставени темите, свързани с представяне и защита на човешките права в относително дълъг период от време, до извеждането на единни държавни стандарти. В този период върви мониторинг от страна на международните организации, основно от Съвета на Европа, по разработването на методика и апробиране на обучителни модели и практики, свързани с преподаването на правата на човека и основните свободи. Освен неформалното образование, насочено към широката общественост и най-вече към младите хора, се осъществява и процес на специализирано образование със специфични професионални групи – юристи, съдии, полицейски служители, работещи в институ-

циите за принудително настаняване, малцинства и др. Безспорно една от най-активните и първи организации в областта на образование по правата на човека е *Българският хелзинкски комитет* (БХК) – <https://www.bghelsinki.org/bg/>, създаден през 1992 г. като независима, неправителствена организация за защита на политическите, гражданските, културните и социалните права на човека. Организацията съчетава както дейности, свързани със защитата, така и с обучение за защита на правата, осъществява мониторинг за спазване на правата от страна на българските институции, развива експертиза по оказване на правна помощ и подкрепя на жертви на различни посегателства върху правата им, излиза с ежегоден доклад за правата на човека в България. Споделяните основни цели на БХК са свързани с уважение и защита на правата на човека, с популяризиране и образование относно противозащитната идея и основните права сред широката общественост, организиране на обществени акции и форми на гражданска дейност, отстояване на правата на най-уязвимите групи – хора с неравносложно положение, малцинства, жени, деца, лишените от свобода. Същностна подкрепа в своята работа по образование за права на човека в областта малцинства, получават и значим брой неправителствени организации, които работят в мултикултурна среда. Повече от 30 са гражданските организации, създадени от различни малцинствени групи, сред които: *Асоциация „Различни, но равни“*, *Организация „Дром“* (<http://drom-vidin.org/drom/?q=bg/node/13>), *Турски културен център 21. век*, *Гражданска асоциация „Евет“*, *Център за межкултурни инициативи и диалог „Амалине“* (<http://www.amalipe.com>) и др.

Специално внимание заслужава и работата на неправителствените организации по разработване на образователни модели, свързани с предоставяне на знания и умения за *развитие на професионалната роля на преподавателя*, особено при преподаването на знания за Европа и при въвеждането на нови техники и инструменти на преподаване (дигитални техники, езикови умения, комуникация и др.). Вниманието е насочено към професионалната подготовка на преподавателя, който трябва да бъде информиран и компетентен, в процес на постоянно развитие и саморазвитие, особено в контекста на използването на нови информационни технологии за контактуване с обучаемите. Дигиталните компетенции и умения се оказват от ключово значение в преподаването на Европа, защото „чрез голяма част от социалните мрежи преподавателите могат да насърчават чувството на принадлежност към общност

чрез създаване на групи, където членовете могат да се присъединяват и да общуват с други със същите интереси или с общи характеристики, да задават въпроси и да получават подкрепа, когато им е необходима при самоподготовка“. (Калейнска, 2015: 2)

Много значимо участие в този процес имат неправителствени организации, специализирани в подготовката и популяризирането на нови образователни модели: *Националното сдружение на българските европейски клубове* – <https://www.facebook.com/pg/National-Association-of-the-Bulgarian-European-Clubs-NABEC/>; *Фондация „Пайдея“* – <https://www.facebook.com/paideiafoundation/>; *Национален алианс за работа с доброволци* – <http://navabg.com/>; *Европейски информационен център* – Велико Търново – <https://europeinfocentre.bg/>; *Момичета управляват нашия свят* (GLOW) – www.bgglow.com/ и други. В прилагане на практиката на неформалното образование неправителствените организации разработиха проекти в областта на повишаването на професионалната квалификация на педагозите и философията за обучение през целия живот. Развити бяха методики за преподаване на граждански знания и умения, пряко свързани с Европа и европейското гражданство, европейската интеграция, пътя на България към ЕС, европейските институции и тяхната работа. Апробирани бяха практики и нови идеи, бяха привлечени опит и продукти от европейски страни, отчитайки националната специфика и особености на наличния образователен модел с цел търсене на оптимални модели за преподаване на Европа. Бе проведена инициативата „връстници обучават връстници“ в значим брой тематични области, основно в областта на овластяване на млади хора. Издадени бяха множество апробирани практически и дидактически материали, аудио и видео образователни пособия и наръчници, образователни игри, пряко насочени към преподаване на европейско гражданство, права на човека, демокрация, младежко лидерство, доброволчество. Практически бяха организирани кампании в европейски план при отчитане на българската специфика и др.

Обединените усилия на специалисти във формалното и неформалното образование и на гражданските активисти бяха и остават насочени към постигането и изграждането на гражданска култура и гражданско поведение на съвременните граждани, готови на основата на рационалния, критичен и информиран избор да променят и творят света, Европа и България.

Библиография

- Бузов, В. Университетите и научните изследвания в обществото на знанието през XXI век – алтернативи за Балканските страни. [Universities and Scientific Researches in the Development of Knowledge-Based Society in the 21st Century: Alternatives for the Balkan Countries] Balkan Syntheses, Journal for Social Issues, Culture and Regional Development, Vol. III, N 2, 2016, Faculty of Philosophy, University of Nis, Serbia, 2017, pp. 23 – 45.
- Радойкова, Г. Европейската година за развитие и ролята на гражданите – от информираност и съпричастност към активни действия за борба с бедността по света. – В: Сп. Дипломация, декември 2015 г., Дипломатически институт, с. 21 – 28.
- Калейнска, М. Възможности за повишаване ефективността на обучението по културно-образователна област „Обществени науки и гражданско образование“ чрез мониторинг на социалните медии. – В: Сб. доклади от Международна научна конференция „Педагогическо образование – традиции и съвременност“, т. 1, статия 19, 2015, с. 1 – 12.
- Калейнска, Та. Политики на Съвета на Европа за образование за европейско гражданство. – В: Сб. Дни на науката 2013. Съст. Петко Павлов, СУБ. Велико Търново: Фабер, 2013, с. 548 – 557.
- Тасевска, Д. Методологически аспекти на неформалния образователен подход „Младежко лидерство. – В: Тасевска, Д., Т. Калейнска, Г. Дянкова, М. Калейнска – Младежко лидерство. Наръчник за професионалисти. Велико Търново: ЕИЦ, 2015, с. 6 – 22.
- Dermendzieva, S., G. Dyankova, V. Vardareva. Аз съм гражданин на ...? (теоретико-приложни аспекти на подхода „Образование за европейско гражданство“ в детската градина). – В: KNOWLEDGE – International Journal Scientific papers Vol. 22.3., Institute of Knowledge Management, Skopje, 2018, с. 683 – 689.